

RASYONEL BİR ADAM, İRONİK BİR ÖYKÜ: “HOMO ECONOMICUS”

Sevde Gürel

- Üretim ve tüketim döngüsünün mutlak hâkim olduğu bir düzende insanın en yüksek verimi en az kayıpla elde etmesi mümkün müdür? Tercihleri tutarlı, kusursuz bir tüketici olmak? Akılcı, yalnız kendi çıkarlarını önemseyen, hayattan alabileceği en büyük verimin peşinde olan, her eylemden en üst düzeyde fayda bekleyen bir bireyin, bir *homo economicus*'un yaşantısı nasıldır?

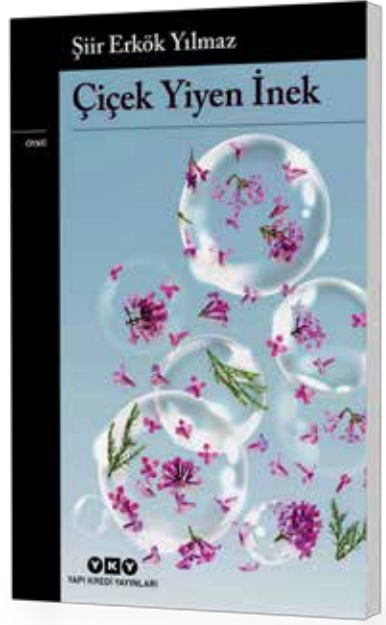
Ekonomi bilimine yakın olanlar, *homo economicus* terimine aşina olmalı. Terimin bir öykü üçlemesine sahip çıkıp adını bile vermesi ise alışılmadık bir girişimin habercisi. Üstelik bu, edebiyatı birçok disiplinle bir arada görebilmek mümkünken örneğiyle sık karşılaşılmayan bir girişim. Edebiyat ve iktisat gibi iki disiplini bir araya getirerek iki saha için de taze bir çıktı olma fırsatını yakalayan “Homo Economicus” öyküleri, bu özelliğiyle benzerine ender rastlanan örnekler arasında yer alıyor.

Birisi çıkıp *homo economicus*'u öyküleştirmeseydi perdenin edebiyat tarafından bakanlar için bu terim herhangi bir şey ifade etmeyecekti. İktisadi sahadan bakanlar içinse *homo economicus*'la bir öykü kişisi olarak karşılaşmak mümkün olmayacak, muhtemelen akla bile gelmeyecekti. Onu edebiyatın kurmaca dünyasına katan, Şiir Erkök Yılmaz oldu.

Şiir Erkök Yılmaz, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü öğretim üyesi olarak görev yapmış, İktisat Bölüm Başkanlığı ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü görevlerini yürüttüğü en aktif çalışma dönemlerinde öyküden kopmamış, daima öyküyle yan yana yürümüş bir akademisyen ve eş zamanlı bir öykücü. Öyküleri *Soyut*, *Oluşum*, *Kitaplık*, *Gergedan* gibi birçok dergide yer aldı. Sonrasında öyküyle sınırlı kalmadı, roman ve oyun türünde de eserler verdi. 1978 yılında ilk kitabı *Hop Eden Şey*, sonrasında *Uyu-*

yamamak (1987), *Abdullah'ın Ablası* (1996), *Enayi Bir Aşk* (1997), *Çiçek Yiyen İnek* (2006), *İncir Çekirdeği Yanığı* (2010), *Eşekarısı: Toplu Öyküler* (2011), *Aile İçi Muhabbet* (2018), *Fil Kazası* (2021) ve *Dört Oyun* (2022) yayımlandı.

İlk baskısı 2006 yılında yapılan *Çiçek Yiyen İnek*, yazarın yayımlanmış beşinci kitabı. Geçtiğimiz nisan ayında yeniden okurla buluşan *Çiçek Yiyen İnek*, “Homo Economicus” ve “Ve Diğerleri” adında iki bölümden oluşuyor. Kitap, “Homo Economicus” üçlemesi ile başlıyor. Üçlemeyi oluşturan öyküler “Homo Economicus”, “Homo Economicus Kol Geziyor”, “Homo Economicus Enflasyona Karşı” adlarını taşıyor. Bunlar, yüksek düzeyde rasyonellik içermesinin yanı sıra oldukça yoğun ironi dozuna sahip öyküler. “Ve Diğerleri” bölümünde ise bağımsız altı öyküye yer verilmiş: “Çiçek Yiyen İnek”, “Kaza”, “Kalıp”, “2.10

Boyunda Bir Basketbolcu”, “Evvel Zaman İçinde Değil”, “Arayış: Rapsodi”. Bunlar içerisinde “Homo Economicus”tan sonra mizah ve eleştiri birlikteliğinin en belirgin olarak göze çarptığı öykü ise “Evvel Zaman İçinde Değil”. Masal formuna yaklaştırılmış bu öyküye mizah dilinin çok yakıştığını söylemeliyiz. Söz gelimi, anlatıcının manda dostlarını boğa ilan ettiği kısım gibi:

“Boğa değişimi yadırgadınız değil mi? Doğrusu ben de şaşıyorum mandalarım boğa demek durumunda kalışıma. Ama artık hepsi boğa olduklarına göre... Nasıl mı? Hepsine boğalık nişanı verdim de ondan. (...) Nişan töreni pek parlak oldu. Mandalinacılara karşı sıkı güvenlik önlemleri almıştık. Ne yazık ki törende mandalarım yapma bahar dallarıyla süslenmek zorunda kaldılar. O pis mandalinacılar yüzünden! (...) Tören salonundaki yerimi aldıktan sonra mandalar çift sıra halinde önümden geçmeye başladılar, her biri önüme geldiğinde arka ayakları üstünde doğrulup beni selamlıyor, kimi sağ kimi de sol önayağını kaldırıyordu bana doğru. Zavallı mandacıklarım sağlarını sollarını ayırt etmesini bir türlü öğrenememişlerdi. Pek çok mandasal gösteriden sonra sıra nişanları takmaya geldi. O zaman ayağa kalktım. ‘Mandalalar! Manda kardeşlerim! Bundan böyle size manda diyen diller kurusun! Mandalalar hiçbir zaman manda olmadılar, olmayacaklar!!! Yaşasın boğalar!’” (Erkök Yılmaz, 2022: 70-71).

“Homo Economicus” üçlemesinin öykü kişisi Bay X ise tam bir rasyonalist. Yeğâne amacı, harcamalarından kazanacağı verimi daima optimal düzeyde tutmaya çalışmak. Öykü, Bay X’in bu fazlasıyla akılcı, karşıladığı her ihtiyaçtan üst düzeyde fayda uman eylemleri ve sonuçlarını konu alıyor. Tercihlerini tu-

tarlılıkla yapan, eylemlerine sıfır kayıp sahibi bir tüketici olmayı hedefleyerek yön veren Bay X, tam beklentisini karşılayabilir, ereğine kusursuzca ulaşabilir mi peki? “Yaşamak, başlı başına bir azalan verimler yasası” (Erkök Yılmaz, 2022: 13) iken hem de, bu mümkün mü?

Gündelik hayatındaki her bir eyleminde maliyet düşürmek için aldığı büyük küçük birtakım önlemleri vardır Bay X'in. Yüzünü yıkarken sabun, dişini fırçalarken macun kullanmaz. Hava durumunu komşunun radyosuna kulak kabartarak öğrenir. Ucuza mal etmek için farklı hayvan etleriyle köfte yapıp satar. Karısı, Bay X'e yemeklerde ihtiyacı olan güce göre bir beslenme planı hazırlar. Giyim kuşamında bile rasyonel insanların modası olan lahana modasını esas alır. Bu, onun girdiği ortamların ısısına göre giyinip soyunmasını sağlar. Bay X'e göre uyku, bedenin atıl kapasitede olmasıdır. Oysa beden, kendisinden daima verim elde edilebilecek bir potansiyele sahiptir.

Bir aile sahibi olan Bay X, tüm eylemlerini salt kendi istek ve ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirir. Ona göre ideal olan, kişinin kendi beden ve ruhunu merkeze aldığı yaşayış biçimidir. Kendi çıkarlarını gözeterek yaşamak, bencilce davranmaktan daha fazlasıdır. Her bir bireyin kendine mukayyet olması, tüm toplumun toparlanması demektir:

“Tam bir doyumla yatağına uzandığında çoktan uyuyup gitmiş kızıyla karısına bakar. Onların da en az kendisi kadar mutlu olduklarını düşünür. Neden mutlu olmasınlar ki? İşte o, birey olarak, tek başına, faydayı maksimize etmeyi başarmamış mıdır? Herkes kapısının önünü süpürürse sokaklar temiz olur.” (Erkök Yılmaz, 2022: 14)

Bay X, günden güne büyüyen göbeğinin ölümüne yol açacağı zannına kapılır ve ölüm hazırlıkları yapmaya başlar. Gördükleri karşısında dehşete kapılır: Ölmek bile son derece masraflıdır! Göbeği ise asıl varlık sebebini ortaya koyar, hayatını sonlandıracağı sınırken tersine bir işleyişle hayatını kurtarır:

“Bay X birden göbeğin varoluş nedenini kavrar. Her homo economicusa yaşamaması için bir göbek gerekli, diye düşünür. Göbeği bedeninin diğer organlarıyla bir tuttuğuna yanar. Göbek bedenden ayrı düşünülmelidir. Apayrı bir varlıktır göbek. Büyüdükçe marjinal verimi artacak, marjinal verimi arttıkça çoğalacaktır. Bay X hoşnutlukla gülümser, göbeğini okşamaya davranır ama birden durur; ancak yabancılar karşısında duyulabilecek bir çekingenlik, hatta bir çeşit saygıyla başını eğer, göbeğini selamlar.” (Erkök Yılmaz, 2022: 15)

İşler umduğu gibi gitmez, kendini bir ölü gibi göstererek hayatını bir tabut içinde sürdürmek durumunda kalır. Bay X, bu mecbur kalışı dahi kendi lehine çevirmeyi ihmal etmez:

“Ölüm ile dirim birbirinin karşıtı iki ayrı olgu gibi ele alınmamalıydı. İnsanlar yaşayan ölü olabildikleri gibi pekâlâ ölen diri de olabilmeliydiler. Önemli olan yaşamın külfetleri ile ölümün nimetlerini dengeleyerek optimum bir ömür noktasında karar kılmaktı. İlk iş olarak yatay eksen

ölümü, dikey eksene dirimi yerleştirerek ölüm ile dirim arasında bir kayıtsızlık eğrisi elde etti. Bu eğri üzerindeki her nokta, biraz ölüm, biraz dirim tattırarak Bay X'in eşit doyum almasını sağlıyordu." (Erkök Yılmaz, 2022: 16).

Bay X'in "dirilebilen" bir ölü olduğu tevatürü dilden dile dolaşır. Bay X, insanların gözünde bir veli, bir ermiş, tabutu da bir türbedir artık. Tabutunun etrafı kendisinden medet uman mucize bekleyicileri ile dolup taşmaya başlar. İrrasyonel çaput bağlayıcıları, aşırı rasyonel Bay X'i sınamaktadır sanki:

"Tanrının bunca irrasyonel insanı bir homo economicusu yaşatmak için yaratmış olabileceğini düşünüyordu Bay X." (Erkök Yılmaz, 2022: 17).

Bir süre sonra diriler arasında bir ölü olarak yaşamaktan vazgeçmesi gerekir. Dikey hayata karışır yeniden. Ancak hayatının borcu borçla kapatma dönemine girmiştir, kendini hırsızlık batağında bulur. Rasyonellik kavramını yeniden tanımlayan Bay X için çalışıp üreten insan, irrasyonel insandır artık. Nihayetinde evini terk eden Bay X, işsiz güçsüz, köprü altlarında yaşamaya başlar:

"Bay X, bir yerlerde birtakım irrasyonel insanlar olmalı, diye düşündü. Bir yerlerde mutlaka birtakım irrasyonel insanlar akılsızca çalışıp akılsızca üretiyor olmalı, diye düşündü. Bu düşünceyle oyundaki yerini aldı." (Erkök Yılmaz, 2022: 27).

Üçlemenin sonunda Bay X çalan çırpan, haksızca tüketen bir insana dönüşür. Hiçbir ahlaki sorgulaması olmayan, vicdan muhasebesi yapmayan, toplumsal fayda yerine kendi çıkarını gözeten, kendi kazancı için başkasının zarar görmesine göz yuman, etik kaygıları olmayan Bay X, üçlemenin başından sonuna aynı duruşa sahip olsa da değişen önemli bir şey vardır: Önceleri -ahlaki doğrultuda olmasa da- üreterek tüketen bir bireyken sonradan birilerini tırtıklayan adi bir hırsız konumuna düşmüş olması.

Rasyonel çizgisinden asla uzaklaşmayacağı izlenimi veren Bay X'in adım adım aklın yolundan çıkması, anlatının ironik diliyle de örtüşür. İşaret ettiği anlam konusunda literatürde birbirine aykırı ve muhtelif görüşler olsa da ironi kavramının doğasında eleştirinin ve üstü kapalı bir alaycılığın olduğu muhakkaktır. Hayatın temel "çelişki"lerinin ayırdına varmış bireyin bu farkındalığı ifade edecek yollar araması neticesinde ortaya çıkan çağdaş ironi anlayışı, edebî yapıtların içeriğinde bir bütün olarak varlık gösterebildiği gibi anlatıcının ses tonunda da sezilebilir (Cebeci, 2008: 281-282). İronist anlatıcının ele aldığı olguya daima eleştirel, entelektüel, örtük ve alaycı bir yaklaşım sergilediği görülür. Onda deyim yerindeyse "kendini bilir" bir "bilmezden gelme hâli" vardır. Burada, tamamlanması, anlaşılması yahut yorumlanması yer yer okura bırakılmış anlatı öğelerinin yazar ve okur tarafından ortak şekilde yapılandırılması söz konusudur. "Homo Economicus"ta da söylenenle kastedilen arasında mutlak bir karşıtlık ve üst bir ima dili olduğu, bazı şeylerin okurun sahasına devredildiği, bu noktada da aslında yazarın okurdan "kavrayışlı" olmasını beklediği görülecektir.

“Olayların beklentilerin aksine gelişmesi” yahut “beklenenin gerçekleşmemesi” de ironinin getirdiği bir özelliktir. Bay X’in eylemleri beklenen şekilde sonuçlanmaz. Anlatının dili ve beklenmedik sonu, “Homo Economicus” öykülerini bu çerçevede değerlendirmeyi mümkün kılıyor, okuru aşırı rasyonel olduğuna inandıran Bay X’in bu durumun aksine akılcılıktan ne denli uzak biri olduğunu görmeye davet ediyor.

Şiir Erkök Yılmaz, öykü türünde kara mizaha özgün örnekler sunmuş bir yazar. Öyküleri eleştirel gülmece türünün en ince örnekleri içinde değerlendirilmeyi hak ediyor. Olgunlaşmadan önce yazarının onları dinlendirdiğini, titizlikle tekrar tekrar elden geçirdiğini öykülerindeki ince dokundurmalarından doğru anlamak mümkün. Bir söyleşisinde dile getirdiği “Kalemde çok makas kullanırım.” cümlesi de buna işaret ediyor (*Cumhuriyet Kitap*, 2018). Kalem ya da makasın izi okura alenen görünmese de salt öyküleri, ne kadar ince ele-nip sık dokunduklarını bildirmeye yetecektir.

“Homo Economicus” öykülerini “Homo Economicus” öyküsü yapan, ne anlat-tığından ziyade nasıl anlattığı. Hicvin mizahla iç içe geçtiği üçlemede, rasyo-nellik iddiasındaki bir anlatıyı kara mizahla dizginleyen bir öykü dili, okurun tanıklık ettiği. Rasyonel olmaya çalışan öykü kişinin ironik dille anlatımı. Diğer bir ifadeyle, rasyonalizmi parmağında oynatan bir anlatı. Rasyonaliz-min ironiyle imtihanı.

Kaynaklar

Cebeci, Oğuz, *Komik Edebi Türler: Parodi, Satir ve İroni*, İthaki Yayınları, İstanbul 2008.

Erkök Yılmaz, Şiir, *Çiçek Yiyen İnek*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2022.

“Şiir Erkök Yılmaz ile Söyleşi”, *Cumhuriyet Kitap*, 7 Haziran 2018.